

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН І ПОЛІТОЛОГІЇ

На правах рукопису

БЕЗСМЕРТНИЙ РОМАН МИХАЙЛОВИЧ

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
(КОНЦЕПЦІЯ Д.ДОНЦОВА)

Спеціальність 23.00.01 -
теорія та історія політичної науки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ - 1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті національних відносин і політології НАН України.

Науковий керівник:

академік НАН України
Курас Іван Федорович

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Гордієнко Леонід Митрофанович

кандидат історичних наук
Гріневич Людмила Володимирівна

Провідна організація:

Київський університет
ім. Тараса Шевченка

Захист відбудеться “10” червня 1997 р. о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.67.01 в Інституті національних відносин і політології НАН України за адресою: 252011, м. Київ-11, вул. Кутузова, 8, зал засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту національних відносин і політології НАН України (м. Київ, вул. Кутузова, 8, кім. 218).

Автореферат розіслано “15” травня 1997 року.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради, кандидат історичних наук

Ю.А. Левенець

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00751108 (M)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сьогодні наше суспільство напружено шукає шляхи виходу з кризового стану. Пройшов певний час, коли ми, посилаючись на залишки тоталітаризму і авторитаризму, мали змогу говорити про перехідний період. Тепер суспільство вимагає в першу чергу, від політиків і науковців відповіді на питання: куди ж веде цей перехід. Проблема системної розробки устрою нашого суспільства стоїть на порядку денному. Йдеться не про ідеологічні кліше або політично заангажовані картини світлого майбутнього, а про науково зважене, системно пов'язане уявлення про суспільство, в якому ми живемо. Ще з часів марксистсько-ленінської суспільної науки були проведені жорсткі вододіли між сферами людського буття. Безумовно, аналіз окремих напрямків людської самореалізації - це невід'ємна умова існування суспільної науки. Однак також необхідним є синтетичне бачення суспільства, у всій складності, суперечливості і взаємопроникненні.

Світова політична думка має блискучі взірці такого синтетичного бачення. Вебер, Шпанглер, Дюркгейм, Тойнбі, Ясперс, Хайдеггер, Фромм стали класиками політичної думки саме завдяки своєрідним, нетривіальним підходам до дослідження загальнолюдського поступу.

В українській суспільно-політичній думці також були спроби дати узагальнену картину розвитку суспільства. Патріархами тут можна вважати В.Липинського і Д.Донцова, непримиренних супротивників і, одночасно, єдиних у служінні Україні.

Автор обрав для аналізу концепцію Д.Донцова, оскільки вона, з одного боку, мала досить суттєвий вплив на формування політичної культури та її перебігу історичних подій на західноукраїнських землях, з другого - є і сьогодні складовою частиною (в наявному вигляді) ідеології та політики певних соціально-політичних сил. Взагалі, на світоглядному рівні, автора цікавила проблема обґрунтування і системи доказів так званих силових соціальних доктрин, які виходять із пріоритетів сили й примусу в суспільному житті. Постать Д.Донцова є цікавою також з огляду на його духовну, ідейну еволюцію - від соціал-демократа до інтегрального націоналіста. Основні засади його соціально-політичної концепції формувалися в умовах історичних катаклізмів, глибинних потрясінь Європи й світу в цілому. Волюнтаризм та екзистенціалізм, філософія цінностей і усвідомлення влади ідеологій, проникнення у підсвідомість, значною мірою характеризувало мислення початку ХХ ст. В українській суспільно-політичній думці Д.Донцов уособлював кризу раціоналізму і просвітницької філософії. З публіцистичним запалом Д.Донцов критикував ліберальний індивідуалізм як відповідну ідеологію, в якій самодостатньою є тільки одна цінність - окрема людина. Він запекло воював проти функціональних та інструментальних підходів до нації, вбачаючи в них спорідненість цих підходів з детермінізмом, позитивізмом та сциєнтизмом. Наука з її формулами "якщо то", "тому що", поширена на те, що повинна визначатися самодостатньою цінністю одне з ідейних джерел функціонального підходу. Про такі підходи Д.Донцов писав, що національне почування і домагання, які б не мали цих чулих "тому що", очевидно, втратили б для наших космополітів всяку рацію

буття. Зараз в Україні безліч публікацій стосовно минулого і майбутнього нашої держави, які написані виходячи із засад заперечення раціоналізму. І якщо Донцов відверто критикував раціоналізм, то значна частина цих видань претендує на науковість, "раціоналістичну методологію і об'єктивність". З цієї точки зору вважається важливим дослідження "лабораторії" людини, яка свідомо й відкрито відкидала раціоналізм.

Спадщина Д.Донцова завжди була предметом спільної уваги суспільствознавців. Слід сказати, що, мабуть, немає жодної роботи, в якій би не критикувався той чи інший аспект творчості Д.Донцова. Суворість критики при цьому залежала як від політичних уподобань автора, так і від особистого ставлення до Донцова, який був схильний до полемічної загостреності та епатажності. Тому ми залишаємо осторонь публіцистичні статті і твори, де преважують емоції і замало наукового аналізу, а проаналізуємо літературу, яка дає уявлення про глибинні засади і різні аспекти творчості Д.Донцова.

Можна впевнено сказати, що систематичний аналіз праць Д.Донцова в українській суспільно-політичній думці розпочався з появою у 1926 р. його "Націоналізму".

Найгостріший, сказати б, нищівний критиці концепції Д.Донцова піддав В.Липинський¹. Перш за все, він звинуватив Д.Донцова у плагіаті. Крім того,

¹ Див.: Липинський В. Листи до братів-хліборобів. - Відень. - 1926.

В.Липинський вбачав у писаннях Д.Донцова яскравий вияв провансальства, нищення всіх творчих українських сил. В.Липинського підтримали і представники консервативних кіл².

Лівий табір також наголошував на прихованому комплексі меншовартості доктрини Д.Донцова, і на аморалізмі його поглядів³.

Відомий український соціолог О.Бочковський звернув увагу на "всенационалізм" Д.Донцова, його спорідненість з італійським фашизмом і німецьким націонал-соціалізмом⁴. "Сивачем українського нігілізму" назвав Д.Донцова М.Лагодівський (псевдонім М.Добрянського)⁵.

Слід взагалі сказати, що українські вчені, які користувалися авторитетом, скептично ставилися до пізнавальних результатів досліджень Донцова, постійно наголошуючи на деструктивізмі і руйнівній ролі ідеологіям Д.Донцова. В'язень радянської системи, письменник і публіцист І.Багрянний ніяк не міг погодитися з тим, що Д.Донцов викидав за борт національно-визвольного руху українське відродження ХІХ ст.⁶

Видатний український історик, соціолог І. Лисяк-Рудницький, запропонувавши свою схему українського національно-визвольного руху, спеціально зупинився на питанні: хто ж є "батьком українського націоналізму" - Міхновський чи Донцов.

² Назарук О. Націоналізм Донцова й інші мішугізи. - Львів. - 1934.

³ Див.: Пушкар К. (К.Коберський) "Націоналізм" критика фраз. - Львів. - 1933; Стахів М. Наша тактика: відповідь на найважливіші питання. - Львів. - 1936.

⁴ Див.: Бочковський О. Наука про націю та її життя. - Нью-Йорк. - 1958. - 2-вид.

⁵ Див.: Добрянський М. Дмитро Донцов //Проблеми. - 1947. - липень.

⁶ Див.: Багрянний І. Національна ідея і "націоналізм" //Етнополітичний розвиток України. - К. - 1995

Він відмовився від вибудови ланцюгу: Міхновський - Донцов - ОУН(б).

"Міхновський був одним з основоположників новітнього українського самостійництва, - писав І. Лисяк-Рудницький, - але історично-правна, легітимістична основа його концепції (програма відновлення "Переяславської конституції) чужа мисленню пізнішого націоналізму, який був байдужий до конституційно-правних аргументів"⁷.

Ще одне важливе питання, яке постійн обговорювалося в літературі - це зв'язок між Д.Донцовим і ОУН. Загальновідомо, що Д.Донцов в організаційних стосунках з ОУН не був. А от ступінь впливу Донцова на ідеологію і політику ОУН автори оцінювали по-різному.

А.Білінський твердив, що Донцов виробив ідеологію, яку "в цілості перейняла ОУН. В усіх довоєнних писаннях ОУН славилася Д.Донцова як ідеолога українського націоналізму... "Донцовізм" проголосила ОУН своєю політичною релігією"⁸.

Такої ж думки дотримувався Р.Ендик⁹. Більш обережно висловився історик Л.Білас. Він називав Донцова речником "інтегрального націоналізму" на українському ґрунті, "головним промотором нового образу історії", одночасно підкресливши, що не можна ототожнювати погляди Д.Донцова і ідеологію та чин ОУН¹⁰.

Автор дотримується такої ж точки зору. Побіжно зазначимо, що дуже важливою і майже нерозробленою є проблема теоретичних та ідеологічних дискусій в

⁷ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Історичні есе. - К.: Основи. - 1994. - Т.2. - С. 247.

⁸ Білінський А. Світ і ми. - Мюнхен. - 1963. - С. 239.

⁹ Ендик Р. Дмитро Донцов, ідеолог українського націоналізму. - Мюнхен. - 1955.

¹⁰ Білас Л. Криза нашого образу історії // Українська дієторна генеза. - Ч. 12. -

ОУН, які точилися у 20-30-х рр. та після закінчення другої світової війни. Ознайомлення з літературою дозволяє зробити висновок про досить суперечливе сприйняття соціально-політичної концепції Д.Донцова провідними теоретиками ОУН. Зокрема, Ю.Липа писав про "ближчу ліричну реакцію на пасивність українців, без глибшої синтетичної думки"¹¹. Член Проводу Українських Націоналістів В.Мартинець зазначав: "Націоналізм" - це на ділі кільканадцять ідеологічних фраз, але це не ідеологія в розумінні оцієї суцільної ідеологічної системи, тому й назва його дещо претенсійна, бо, показуючи на "Націоналізм" Донцова, ніхто не сказав би: ось це й є альфа та омега ідеології українського націоналізму. Його ніяк не можна поставити на одну площину з "Листами до братів-хліборобів" В.Липинського¹².

Г.Васькович, вдумливий дослідник і активний діяч націоналістичного руху, писав, що "метою творчості Донцова є патріотичне виховання українського народу... Треба підкреслити, що Донцов не займався розробленням програмово-устросвих питань української національної ідеї"¹³. Тут взагалі проглядається бажання дистанціюватися від Донцова, відмовити у праві на існування систематизованого бачення долі України.

У цьому твердженні, мабуть, є суто прагматична мета націоналістичного руху - не привласнювати занадто радикальні міркування Д.Донцова. Такий самий підхід проголошено і в доповіді П.Дорожинського "Дмитро Донцов - критика деяких його поглядів на націоналізм", яку було виголошено на ХП Великому зборі українських

¹¹ Липа Ю. Призначення України. - Нью-Йорк. - 1953. - 2-е вид. - С. 259-260.

¹² Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. - Н.м. - 1949. - С. 157-158.

¹³ Васькович Г. Національна ідеологія Донцова //Визвольний шлях. - 1956. - Т.9. - Кн. 2. -

не привласнювати занадто радикальні міркування Д.Донцова. Такий самий підхід проголошено і в доповіді П.Дорожинського "Дмитро Донцов - критика деяких його поглядів на націоналізм", яку було виголошено на ХП Великому зборі українських націоналістів (травень 1993)¹⁴. З нашої точки зору, більш адекватно відобразив вплив Д.Донцова і його зв'язок з організованим націоналізмом Ю.Пундик: "Хоч сам Донцов ніколи не був членом ОУН і хоч український націоналістичний рух не прийняв деяких його ідей, то все ж його твори приготували ґрунт для поширення українського націоналістичного руху особливо серед молоді, яку захопив динамізм його ідей"¹⁵.

В історіографії про Д.Донцова окреме місце посідає фундаментальна праця М.Сосновського "Дмитро Донцов. Політичний портрет", яка вийшла друком у 1974 р. в Нью-Йорку. Автор спробував абстрагуватись від політичної борні навколо особи Д.Донцова і окреслити його погляди та підходи, прослідкувати їх в історичному вимірі. Цікавим є й те, що М.Сосновський записав розмови і коментарі Д.Донцова у 1968 р., що стало додатковою джерельною базою роботи.

В Радянському Союзі Д.Донцов мав клеймо українського фашизма, і, не дивно, в "критиці буржуазних фальсифікаторів" йому відводилося не дуже багато місця.

В сучасній Україні інтерес до творчості Д.Донцова прокинувся пізніше, ніж до таких постатей як, скажімо, М.Грушевський, С.Петлюра, В.Винниченко, С.Бандера та ін. Одна з перших серйозних статей з'явилася як передрук роботи відомого українського

¹⁴ Див.: ОУН: Минувле і майбуття. - К.: Фондація ім. О.Ольжича. - 1993.

¹⁵ Пундик Ю. Український націоналізм. - Париж. - 1966. - С. 34-35.

історика О.Мотилія¹⁶. Взагалі, чи не найбільше уваги Д.Донцову приділялося на сторінках журналу "Політологічні питання"¹⁷. Тут же було надруковано і цікаву статтю Ю.Іщенко, в якій він досить владно використовує компаративістський метод дослідження¹⁸.

Взагалі, слід сказати, що дослідники активно використовують для компаративістського аналізу спадщину Д.Донцова, мабуть як приклад "рафінованого", "чистого" націоналізму¹⁹.

Ранній етап діяльності Д.Донцова висвітлений в роботі Г.Касьянова "Українська інтелігенція на рубежі ХІХ - ХХ ст.: Соціально-політичний портрет".

Таким чином, історіографічний аналіз показує, що сьогодні бракує синтетичних праць, які б в комплексі зв'язків аналізували соціально-політичну концепцію Д.Донцова.

Об'єктом дослідження є аналіз місця і ролі соціально-політичної концепції Д.Донцова в інтелектуальній історії України ХХ ст.

Предметом дослідження виступає соціально-політична концепція Д.Донцова, її теоретико-методологічні засади.

Метою роботи є визначення особливостей соціально-політичної концепції

¹⁶ Див.: Мотиль О. Дмитро Донцов //Політологічні читання. - 1992.

¹⁷ Див.: Балея П. Від Донцова і Стецька до Шухевича //Політологічні читання. - 1992. - № 2.

¹⁸ Іщенко Ю. Пошук моделі національної ідентичності (Порівняльний аналіз історіософського дискурсу М.Данилевського і Д.Донцова) //Політологічні читання. - 1994. - № 2.

¹⁹ Див.: Місовий В. М. Драгоманов у контексті діалогу ідеологій лібералізму та націоналізму //Соціально-філософські ідеї Михайла Драгоманова. - К.: Наукова думка. - 1995; Ситник О. Особливості політичних концепцій М. Драгоманова і Д. Донцова в контексті української ідеї. - Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. - К. - 1996.

Д.Донцова. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- аналіз генези та теоретико-методологічних засад соціально-політичної концепції

Д.Донцова;

- з'ясування сутнісних характеристик поглядів Д.Донцова;
- аналіз соціальної доктрини Д.Донцова;
- характеристика "чинного націоналізму" як ідеології і політики;
- простеження впливу змін конкретно-історичної ситуації на трансформацію

теоретичних побудов Д.Донцова.

Теоретико-методологічну основу дисертації складають історичний, системний і порівняльний методи політологічних досліджень.

Джерелознавчу базу дисертації склали, перш за все, праці Д.Донцова, його листування, програмові документи і матеріали громадсько-політичних організацій, мемуари українських політичних діячів.

Наукова новизна дисертації полягає в системному дослідженні соціально-політичної концепції Д.Донцова в контексті розвитку української суспільно-політичної думки. В процесі дослідження було зроблено наступні висновки, які виносяться на захист:

- концепція соціально-політичної організації українського суспільства Д.Донцова набула окреслених рис в 40-х рр.;

- її теоретико-методологічними засадами концепції стали "філософія життя" і

"філософія волі", які набули розповсюдження в Європі на початку ХХ ст. Певний вплив на світогляд Д.Донцова мав марксизм;

- оформлення концепції "інтегрального націоналізму" відбувалося під впливом поразки української революції 1917-1920 рр.;

- соціальний устрій в концепції Д.Донцова визначався відповідним чином "українізованою" теорією еліт;

- політико-ідеологічні побудови пройшли певний шлях трансформації, зумовлений як конкретно-історичними обставинами, так і суб'єктивними причинами;

- стрижнем ідеології Д.Донцова є спроба поєднання філософії цінностей з волюнтаризмом (дією людини);

- соціально-політична концепція Д.Донцова, хоч і не сприйнята як офіційна доктрина певних політичних сил, мала значний вплив на процеси, які відбувалися на західноукраїнських землях.

Теоретичне та практичне значення дисертації полягає в тому, що зроблений аналіз соціально-політичної концепції Д.Донцова певною мірою доповнює загальну картину розвитку української суспільно-політичної думки в ХХ ст. Дослідження ідей Д.Донцова допомагає зрозуміти тяглість деяких тенденцій і напрямків в політичному житті сучасної України, з'ясувати історичне коріння національно-радикальних підходів.

Структура дисертації складається із вступу, трьох розділів, заключення і списку використаних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі автор зупинився на проблемі актуалізації досліджуваної мети, ступені її наукової розробки, виначив теоретико-методологічні засади роботи, окреслив питання, які характеризують її наукову новизну і практичну значимість.

У першому розділі "Теоретико-методологічні засади концепції Д.Донцова" проаналізовано генезу поглядів Д.Донцова, розглянуто його світоглядні засади пізнання соціальної дійсності. Підкреслимо, що еволюцію теоретичних і політичних поглядів Дмитра Донцова неможливо досліджувати у відірваності від тогочасної політичної ситуації в Європі і Україні, та у відриві від розвитку світової і, переважно, європейської політичної думки кінця ХІХ - першої половини ХХ ст. Загальна зовнішня і внутрішня політична нестабільність в Європі, недостатнє поширення і популярність демократичних поглядів були результатом домінування різних варіантів тоталітарних ідеологій двох типів - комуністичної і фашистської. Геополітична ситуація навколо України на той час ніби демонструвала слабкість і непридатність демократичних підходів для розв'язання українського питання, що наштовхувало українських партіотів на необхідність шукати виходу у площині ідей "сильної влади", "сильної ідеології" і "сильної надлюдини", здатних протистояти фізичній та інтелектуальній експансії агресивних сусідів.

Автор звернув увагу на дослідження Д.Донцовим україно-російських взаємовідносин. Вивчаючи минуле України, зокрема історія гетьманського періоду та

політику Росії в Україні після ліквідації Гетьманщини, Донцов уже в студентські роки дійшов висновку, що немає ніяких реальних передумов для спільного шляху українського й російського народів. Історичною хибою України він вважав орієнтацію а московську, східного типу культуру. Внаслідок цього українська інтелігенція успадкувала через російську культуру такі специфічні риси російської вдачі як брак почуття власної гідності, психічну байдужість і недисциплінованість, стихійний і непослідовний демократизм тощо. Звідси робився висновок про необхідність не тільки зркатися "модерного москвофільства", а й боротьби проти нього і, водночас, російської культури. У такій постановці питання, загалом не дуже оригінальній, приховувалася вельми небезпечна суто методологічна вада - пошуки зовнішніх причин для пояснення процесів, котрі мали набагато глибше коріння, ніж скажімо, "розбещуючий" вплив культури пануючої нації. Втім, не це було тим новим, що привніс Д.Донцов у світогляд українського руху. Фактично, він перший у новітні часи порушив українську проблему як питання міжнародної політики, зв'язав його з українськими проблемами. Українське питання, на думку Д.Донцова - міжнародне питання. Настав час пробудження та виходу на історичну арену колишніх "неісторичних" народів Східної Європи і Росії. До речі, саме проблема "неісторичних націй" штовхнула Д.Донцова до суттєвого перегляду свого світогляду і, перш за все, розриву з марксизмом.

Одночасно, Д.Донцов заперечив будь-яку цінність пошуків шляхів українським відродженням у ХІХ ст. Зайнявши критичну, і навіть ворожу позицію щодо ідей і

діячів ХІХ - початку ХХ ст., Донцов пішов по шляху майже повного заперечення будь-якої важливості того періоду та його значення для українського національно-визвольного руху. І тут, на думку автора, власне в усій широті виявилася суттєва властивість характеру Донцова, в разі з тим і його методу: бачити й сприймати проблеми, факти, людей та ідеї тільки протиставляючи їх, шляхом поляризації, розподілу на протилежні табори, залишаючи між визначеними полюсами абсолютну порожнечу і примушуючи своїх супротивників і прихильників ставати на той чи інший бік. На такому абсолютистському протиставленні концепцій та ідей була побудована політична філософія Д.Донцова, і тому він не випадково невтомно підкреслював, що "об'єктивізм" в житті є прокляттям і постійно засуджував всіх, хто на його погляд, "ні зимний, ні гарячий". Спостереження української дійсності та особистий досвід зацементували ці духовні властивості Донцова. Він втратив віру в можливість нормального і самостійного розвитку української людини й української нації, внаслідок чого почав пропагувати застосування радикальних і насильницьких методів, з допомогою яких мало б відбутися "духовне переродження" українського народу".

Все це привело його в табір речників інтегрального націоналізму й авторитаризму, тобто у той ідеальний світ, який найкраще відповідав його духовній структурі. Ключ до розуміння філософських основ ідеології "чинного націоналізму" дає інтерпретація Донцовим поняття волі й людської природи взагалі. Воля, як її тлумачив Донцов, це не є усвідомлене (раціональне) прагнення людини та її цілеспрямована дія

з метою досягнути інтелектуально пізнаний об'єкт. Воля в розумінні Донцова - це "воля до життя", тотожна з "волею до влади", стихійна ірраціональна сила, "безпричинна" і "безмотивна", "ціль в собі, рух, що не залежить від об'єкта, але шукає його собі". Визначення волі як "природної сили", яка діє "поза ланцюгом причин" і, в той же час є свосвідною першопричиною, має засадниче значення для розуміння Донцовим "волі до життя" чи поняття волі взагалі. Тут прослідковується дуже тісний зв'язок між поглядами Донцова і розумінням волі у Шопенгауера.

Якщо в своїй інтерпретації волі до життя Донцов наблизився до ідей Шопенгауера, то його ідеал "сильної людини" ґрунтувався на ніцшеанській "філософії сили". Досить впевнено можна стверджувати, що Донцова захоплював ідеал надлюдина Ф.Ніцше, незважаючи на те, що останній вкладав в цю категорію дещо інший зміст. Поклавши принципи волонтаристської філософії в основу ідеології "чинного націоналізму", Донцов тим самим прищепив їй і вади цього філософського напрямку. Зокрема, нерозв'язаною залишилася проблема узгодження процесу "перевиховання людини", прищеплювання їй " нової волі" з ідеєю "сліпої", "безпричинної" шопенгауєрівської "волі до життя". Теорію людської поведінки, а відтак і суспільства, Д.Донцов звів до біологічних і психогенетичних моментів, що, значною мірою, знаходилося в річищі ідей тієї епохи.

Другий розділ "Соціальний устрій українського суспільства" присвячений аналізу поглядів Д.Донцова на соціальні чинники в Україні. У розділі підкреслено, що центром

світогляду і світосприйняття Д.Донцова була нація. Соціальний устрій суспільства для нього не існував поза межами нації, більше того, будь-яке соціальне буття і відносини він розглядав як національні. Для нього права національної спільноти однозначно вищі за права одиниці, особистості. Особистість виступає як щось підпорядковане спільноті і повинна бути жертвовною, відмовлятися від свого добробуту, приватного інтересу і навіть життя в ім'я нації. Національна спільнота є, за думкою Донцова, явищем духовним, насамперед, містичним, але водночас найбільш дійсним, реальним у світі. Це, передусім, єдність ментальності, способу розуміння й переживання світу, реалування на виклик буття. Неповторна манера створення сенсів, символів, традицій, унікальної культури етносу, його особіного "я" - єдине, що виправдовує існування етнічної спільноті. СENS життя одиниці - служити спільноті, яка надихає повсякденність чистої вітальності індивідів. Національна спільнота - вихідна реальність, що не потребує доказів, бо сама є доказом усього суцього у світі людей. Націю Донцов ототожнював з "гуртовою одиницею", що має прикмети своєрідного організму з власною "волею до життя і "волею до влади". Слід зазначити, що Донцов не з'ясовував сутнісного наповнення категорії нація, обмежившись досить загальним визначенням нації та висвітленням важливості "вольового елемента" в національному житті. Соціальна спільнота, на яку мав спиратися у своїй національній політиці український рух - це селянство, яке не тільки становило переважну більшість української нації, але й на думку Донцова, являло собою єдиний український клас із

вітальністю, силою і світоглядом, необхідними для досягнення і підтримання державності, зважаючи на опозицію з боку урбанізованих меншостей неукраїнців в Україні. З цього випливало, що соціальний ідеал України повинен бути таким, який "у тяжкій боротьбі виробило собі селянство" - приватна власність, дисципліна праці, продуктивність, організований колективізм, ієрархія, кооперація, суспільна самодіяльність, особиста ініціатива, святість сім'ї і церкви. Але найважливішим за Донцовим, у досягненні цих цілей було "зберегти чистою власну ідеологію, ясну змістом і активну волею, та ще не значну сумнівів віру". Робітничий клас Донцов оцінював негативно, вважаючи, що тільки селянство як клас зберігає в собі здорові елементи. Українська інтелігенція, якщо хоче викохати свою роль в організації національного життя, то згідно з Донцовим, мусить стати на "тринті селянської ідеології" і з цих позицій перекреслити "формулу великого народного руху на Україні".

У контексті несприйняття "безвольності" звичайної людини виразніше виявляється його відверте глузування з "маленької людини" - однієї з центральних постатей російської, як в і української класичної літератури XIX ст. Християнським цінностям милосердя, співчуття, любові він протиставив діонісійський порив, що все змітає на своєму шляху. Проте на цьому шляху (можна слідом за А.Бергсоном сказати - "творчого пориву", який заперечує "фабрикуючий інтелект") Д.Донцов потрапив у пастку своєї історіософської концепції, важливе місце в якій належить провідній верстві. На його думку, нація не є аморфною, вона досить жорстко структурована, має верстви з

різним рівнем відповідальності за історичну долю народу. Донцов був переконаний у наявності особливого прошарку національних провідників, від чеснот яких залежить майбутнє нації. Вони мали надати нації форму, позбавити її невичерпності. Ця еліта є носієм особливого морального кодексу, який вона накладає іншим верствам. Це своєрідний взірець мислення, переживання й поведінки.

Аналізуючи характер і роль провідної верстви в суспільстві, Донцов сформував своєрідну модель ("ідеальний тип") соціальної структури нації, на базі якої розвинув свою теорію суспільно-політичного ладу в Україні на майбутнє. Цєю моделлю він користувався, інтерпретуючи соціальну структуру Київської Русі та Козаччини і критикуючи період ХІХ - початку ХХ ст. Ця модель розкриває нам його розуміння соціальних процесів і суспільно-політичних сил, які в житті кожної нації відіграють вирішальну роль. Суспільство (нація) в розумінні Донцова - це чітка "ієрархія суспільних функцій", що їх виконують суспільні класи (за термінологією Донцова - касты), якими керує найвищий у цій ієрархії провідний клас або "правляча каста". Роль такої "правлячої касты" в суспільстві зумовлюють особливі психічні приклади її членів, їхня "харизма". Ієрархія суспільства, наявність внутрішніх суперечностей, конфліктів, інтересів тощо вимагає постійної координації та впорядкування. Це створює особливу структуру відносин в суспільстві, яка спирається на засади управління і підпорядкування, у зв'язку з чим тут маємо справу з поляризацією суспільства на дві групи: правителів і підвладних.

Формулюючи концепцію "ієрархічного суспільства" та визначаючи характер і місце в ньому "провідної верстви" (касти), Донцов, без сумніву, мав перед очима приклад того ладу, який закріпився перед другою світовою війною в Італії та Німеччині, а також в СРСР. У своїх писаннях Донцов постійно наводив як приклад єдиного можливого шляху до власної державності, практику панівних тоді тоталітарних рухів - фашизму, гітлеризму, фалангізму. Донцов, отже, говорив про соціальну систему, в якій був би здійснений майже ідеальний тип - власне такої провідної верстви, фактично групи, яка, захопивши в той чи інший спосіб владу (революція, демократичні вибори), вдержувалася б при ній як добре організована, об'єднана спільною ідеологією "ініціативна меншість", маючи проти себе незорганізовану більшість - "підвладні верстви".

У **третьому розділі** "Чинний націоналізм як ідеологія і політика" автор підкреслює, що навколо ідеології і політичної доктрини Д.Донцова і сьогодні точиться дискусія. Головним чином, обговорюють проблему: хто був "батьком" українського націоналізму: Д.Донцов чи М.Міхновський.

В межах цього розділу більш важливим є проблема демократії, авторитаризму і тоталітаризму у спадщині Д.Донцова. Акцентуючи увагу на авторитаристських засадах "чинило націоналізму", автори якось випускають з виду питання про еволюцію Д.Донцова від демократії до тоталітарного мислення. Взагалі, проблему устрою держави, режиму, політичних узгоджень тощо. Донцов розглядав досить широко,

називаючи це внутрішньої політикою. На його думку, внутрішня політика має забезпечити створення не тільки культурної, але й політичної нації, а "головною ціллю нашої політики мусить бути національний, а не національно-культурний ідеал". Культурний та інший розвиток нації можливий тільки в незалежній державі, і тому вимогам боротьби за державність повинна бути підпорядкована внутрішня політика. Ідейні засади української внутрішньої політики Донцов зводив до двох принципів: традиціоналізму і "вестернізації".

У розділі прослідковується ідейна еволюція Донцова від "селянської демократії" до "протидемократизму". Із зростанням своєї ненависті до "доктрини лібералізму" й до "слимацького демократизму", Донцов врешті-решт доводить ідею елітарності до граничної межі, називаючи український націоналізм "українським фашизмом", заявляючи, що світогляд новітнього націоналізму "наближується до теологічного світогляду Церкви". Відкидаючи та засуджуючи демократію, соціалізм і лібералізм, Донцов виходив із засади, що всі ці політичні чи економічні теорії й доктрини відіграють негативну роль в національному житті. Головний аргумент Донцова проти цих теорій полягав у тому, що ще перед першою світовою війною ці теорії домінували в суспільстві і спричинилися до того, що український народ програв свої визвольні змагання.

На думку автора, Донцов був занадто прагматичним, щоб спромогтися побудувати завершену ідеологічну систему. Його готовність пожертвувати тисячами

українських життів заради вільної України є прикладом його політичної і ідеологічної підготовленості на здійснення будь-якого кроку задля досягнення мети. Для Донцова мета великою мірою виправдовує засоби. Його часто критиковане політичне бачення і очевидна неспроможність триматися "лінії" на його власну думку, узгоджувалися з вірою у те, що все дозволено в боротьбі за українську державність. Стосовно цього його захоплення селянством, наприклад, впливало не з природної любові до цієї соціальної старати, а з усвідомлення, що тільки цей клас один міг створити підвалини української державності. У "Націоналізмі" Донцов прийняв антидемократизм як одну з основних вимог ідеології "чинного націоналізму". Розвиваючи свої соціально-політичні погляди, Донцов висунув принцип "ордену" як форми політичної організації нації. Цю категорію він застосував до політичної організації, яка була б протиставленням політичній організації типу "партія" в демократичних суспільствах. Цю "партію нового типу" Донцов порівнював з організацією особливого типу, такими "які зовемо Чинами, Захопами, Орденами" і які мають на меті "не реформу, лише радикальний переворот обставин і людської психіки". "Орден" з такими рисами був повним запереченням демократії, прагнув до повного й безоглядного контролю над життям усього суспільства та його окремими членами, тобто мав контролювати всі ділянки особистого й суспільного життя. Знаючи шляхи, які ведуть до авторитарної й тоталітарної системи й наслідки цієї системи для соціальної структури, можна краще збагнути фактичну суть концепції Донцова його "ієрархізованого суспільства" і взагалі

його ідеї "ордену". Ні з яким традиціоналізмом і ні з якою українською традиційною системою цінностей, як підкреслено у розділі, ця концепція нічого спільного не мали.

"Правляча каста" у роботах Донцова виступала олігархічною політичною групою, яка мала потенційні можливості встановити тоталітарний режим. Оцінюючи важливість соціальної стратифікації (але не станового ієрархізму середньовіччя), слід мати на увазі, що політична організація нації повинна, перш за все, забезпечувати всебічний розвиток різних аспектів національного життя та інтересів держави. Це, однак, не може відбуватися за рахунок основних прав людини та окремих соціальних груп, які, якщо немає відповідних охоронних засобів і якщо не діє відповідний соціальний контроль, можуть дуже легко стати предметом волюнтаристських рішень панівної верхівки, на що історія знає чимало прикладів. Слід заперечити такі крайнощі, як атомізація соціальної структури, систему конкуруючих груп, ряд яких немає погодження щодо основних національних цілей і цінностей, а також алігархію, тоталітаризм і авторитаризм лівого чи правого зразка. Ознайомлення з концепцією Донцова переконує, що в практичній політиці слід прагнути до плюралістичної системи, яка мала б базуватися на різновиді сил інтегрованих груп, що віддзеркалювали б інтереси основних прошарків суспільства. З надів такої плюралістичної системи повинна виростати еліта нації, яка матиме міцні основи для того, щоб постійно поповнювати свої кадри, водночас не допускати захоплення владних структур якоюсь однією групою, байдуже, як би вона не звалася і під якими прапорами вона не виступала.

У **Заключенні** автор підбив підсумки свого дослідження, окреслив коло питань, які вимагають свого розв'язання.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях:

1. Уявлення Д.Донцова про соціальний устрій українського суспільства. - Кіровоград. - 1996. - 0,7 обл.-вид. арк.
2. "Чинний націоналізм": ідеологія чи світогляд? - Кіровоград. - 1996. - 1,3 обл.-вид. арк.
3. До проблеми теорії еліт в українській суспільно-політичній думці ХХ ст. //Наукові записки з історії України. - 1997. - Вип. 6. - С. 3-6.

Bezsmertny R.P. The social and political organization of the Ukrainian society. /D.Dontsov's conception/. The thesis for a candidates degree in political sciences, in speciality 23.00.01 - Theory and History of Political Science. The Institute of Ethnic and Political Studies of the National Academy of Ukraine. Kyiv, 1997.

In the given thesis the attempt is made D.Dontsov's conceptions in the context of the Ukrainian idea. The particular attention is concentrated on the analysis of political ideology of nationalism, the representatives of which is the given thinker. The necessity of usage of the Ukrainian idea as an ideological referense-point is also given.

Бессмертный Р.П. Социально-политическая организация украинского общества (концепция Д.Донцова). - Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01 - теория и история политической науки. Институт национальных отношений и политологии НАН Украины. Киев, 1997.

В диссертации предпринята попытка проанализировать концепцию Д.Донцова в контексте украинской идеи. Основное внимание обращено на исследование политической идеологии национализма, представителем которого был Д.Донцов. Обращено внимание на необходимость углубленного изучения украинской идеи.

Ключові слова: українська ідея, націоналізм, ідеологія, політика, політична культура, теорія еліт, політичний устрій, нація.

Підп. до друку 13.05.97. Формат 60x84¹/₁₆. Друк офсетний.
Умовн. друк арк. 1,0. Умовн. фарбо-відб. 1,0.
Облік-вид. арк. 1,0. Тираж 100.

Фірма "ВІПОЛ".
252151, Київ, вул. Волинська, 60.

AV 37.922